

ПРИКАЗИ

Л. П. Евстигнеева: ФОРМИРАЊЕ ПОТРЕБА У РАЗВИЈЕНОМ СОЦИЈАЛИСТИЧКОМ ДРУШТВУ, Мисл. Москва, 1975.

У савременој марксистичкој литератури питањима потрошње, а нарочито личне, није посвећена одговарајућа пажња. Може се слободно рећи да је овим питањима, у зависности од конкретних решења појединих модела производних односа, тј. привредног система, посвећивано и у друштвеној пракси недовољно пражње. Наиме, очигледно је да је због (осим спородичних изузетака без икаквог теориског утицаја) општеприхваћеног становишта о неробном карактеру радне снаге у социјализму, што имплицира одсуство потребе за објективним, дакле, економским утврђивањем обима добара и услуга које произвођачи троше ради репродукције своје радне снаге, као и њихове структуре, један други скуп проблема политичке економије социјализма био значајнији за теорију. Ово одсуство испитивања објективних, економских датих основа и критерија представља утолико већи изазов за економисте оних друштава у којима је модел расподеле изведен са великим примесима нормативности (централно планирање економије), него у друштвима са знатнијим присуством деперсонализованих, донекле спонтаних производних односа. У другом случају је јасно да је обим и структура личне потрошње, ако не индивидуално, али свакако колективно (преко категорије дохотка), одређена неком од датих претпоставки модела, која, самим тим, постаје централни предмет истраживања. На тај начин пажња теорије повлачи ка вишем кругу детерминанти, а лична потрошња остаје релативно по страни.

Како економска теорија, тако и друштвена пракса Совјетског Савеза показује да је питањима потрошње, па и личне, посвећена у тој земљи већа пажња него у другим. Разлог овој повећаној пажњи видимо, као што је већ истакнуто, у присуству свести о екстерним, политичким и нормативним детерминатама личне потрошње у условима централног планирања.

У монографијама посвећеним делимично или превасходно питањима потрошње у совјетској теорији истичу се два приступа: један од њих почива на тежњи да се лична потрошња објасни полазећи од структурних одребења социјалистичке економије пропорција чији је значај готово технолошки објективан, док други, много рећи, помиње категорије различитих потреба, интереса, селекционирања потреба. Гледишта прве врсте своје резултате најчешће саопштавају у виду одговарајућих „објективних економских закона личне потрошње у социјализму”. Према нашем сазнању, највећи део совјетске економске литературе је инспирисан таквим приступом и он је данас, без сумње, утицајнији. Његови се фрагменти налазе у мноштву дела, а посебно истичемо И. Н. Шутов: Лична потрошња у социјализму, Мисл, Москва, 1972.

Књига којој је посвећен овај осврт плени читаоца не толико својим изузетним домашајима, колико оригиналношћу и непосредним уочавањем

чињенице да иза социјалистичког планирања не стоји неки апстрактни друштвени субјективитет, већ да је оно резултат међусобног утицаја различитих друштвених група и њихових интереса. Читаоци ове монографије се намеће да о њој размишља у светлости прве Марксове тезе о Фојербаху: „Главни је недостатак свега досадашњег материјализма” (читајмо: догматизмом оптерезених схватања)” што предмет, збиљску реалност, осјетилност, схваћа само у облику објекта или опажања, а не као осјетилну људску дјелатност, праксу, не субјективно” (цит. према Маркс-Енгелс: Рани радови, Напријед, Загреб, 1967, стр. 337)

I

Аутор је своју књигу поделио на два дела: методолошки и део посвећен потребама развијеног социјалистичког друштва. Методолошки део — који представља већи део текста (139 од укупно 253 стране) бави се дефинисањем односа начина производње и потреба, местом потреба у процесу репродукције и њиховим изворима. Друга глава методолошког дела расправља два теоријска приступа потребама — приступ по којем су потребе функција производње, односно супротан, који инсистира на потребама као регулаторној категорији. Најзад, трећа глава методолошког дела третира односе производних и личних потреба.

Други део књиге бави се потребама развијеног социјалистичког друштва и у њему се испитују односи социјалистичке својине и потреба, значај економске политике за потребе, док се последња, шеста глава бави структуром потреба и њиховим упоређивањем.

Говорећи о методолошком кругу својих претпоставки, аутор полази од интереса које различите друштвене групе изводе из производње, а не психолошких захтева, попут грађанских теорија. Два су основна интереса пред нама — интерес целине (макро потребе) и интереси делова (потребе у сфери личне и заједничке потрошње).

Наведене интересе аутор асцирира из општијих методолошких претпоставки о начину производње, а нарочито о специфичним обележјима социјализма. Аутор износи, без инсистирања на цигатима, једну врло логичну и документовану интерпретацију међусобних односа производних снага и производних односа. Налазећи да се ове категорије у једном друштву могу дефинисати на два нивоа, материјално-садржински и ослободено сазнато и адаптирано одређеном идејном систему једног друштва, утврђују се посебне, оригинално изложене везе између нивоа које се испољавају кроз сволутивна и револуционарна кретања. У систему међусобних веза нивоа тешко је наћи историјско-хронолошки одређену каузалност, али не и логички — промене су инициране комплексним утицајима (који потичу из материјалних услова живота друштва) радних процеса, који посредством фаза привредног живота изражавају његову јединственост. Оно што промене непосредно изазива нису апстрактне производне снаге и односи, већ процеси производне потрошње у којима се производне снаге изражавају као материјални носиоци система производних односа, као конкретан скуп ствари и сазнања, и са друге стране процеси производње који подразумевају конкретне економске облике производних односа.

Мада су све ове методолошке претпоставке о карактеру система и условљеностима у његовој структури дозвољене, читаоцу који потиче из нашег теоријског амбијента се чини донекле парадоксалним последњи, најконкретнији, али уједно и најапстрактнији мост који повезује два полутока једног начина производње (апстракција производних снага и апстракција производних односа); тај мост представљају категорије конкретног и апстрактног рада, које, као методолошке, имају обележја општих економских категорија, мада би, сматрамо, било адекватније њихово

третирање као посебних категорија. Мислимо, исто тако, да би уношење у модел друштвене поделе рада, а не друштвене нехомогености рада, више одговарало моделу социјалистичког друштва.

Закон развоја производних снага као основни економски закон социјализма — овде се аутор слаже са већином совјетских писаца — мора, дакле, да у своме деловању прође кроз једну фазу у којој он постаје субјективни, сазнати закон, садржај људских опредељења, тежњи. Та фаза је нужна због чињенице да се функције закона конкретно манифестују у предметном повезивању субјективних и материјалних фактора, а у функцији избора алтернатива привредног развоја. Овај избор између различитих веза фактора је, избор између различитих потреба, а то је предметни, спољни вид односа испод којег се крије систем економских интереса као друштвена садржина тог одлучивања. У крајњој линији, аутор сматра да је та садржина одређена својином, али да је и одређује.

Интереси се, због објективности процеса развоја, испољавају као материјална потреба, при чему се број интереса (субјективни елемент) и потребе (објективизирани интерес), појављује као својина (ст. 57).

Занимљиво је да аутор не чини корак даље, корак који логички следи, а којим би идентификовао носиоце различитих друштвених интереса са власницима. Није сваки субјект различитог интереса власник, јер посебни интереси у социјалистичком друштву не могу и не треба да се једнако испољавају, пошто у друштву није доминантни својински облик приватна својина, нису ни носиоци посебних интереса суверени у њиховом стицању и борби за њихово остварење. Материјализују се само посебни интереси који стоје у дијалектичком јединству са општим интересима, а у крајњој линији законом развоја производних снага. Упркос чињеници да се са изложеним читаоца у принципу може сложити, остаје питање због чега је аутор уопште у модел уносио питање својине: тиме модел није ништа нити добио, нити изгубио. Једна несвојинска концепција друштвене својине би на овим претпоставкама много боље почивала него државносвојинска.

С обзиром на државносвојински облик привредног система који анализира, аутор извлачи још један, за модел врло логичан и конзистентан закључак: будући да се само онај интерес (субјекта одлучивања) који се остварује у свом предметном облику потребе појављује као својински и објективан, а у конкретној друштвеној пракси је тај комплекс изведен из државносвојинских претпоставки, онда се интерес субјекта у погледу одређеног добра не појављује као оригинални и креативни друштвени интерес, већ као функција система расподеле, односно система материјалног стимулса (ст. 59). То у крајњој линији значи доследно спроведен захтев за свесним усклађивањем односа у друштвеној подели рада, а не знатног утицаја спонтаног усклађивања, што је било присутно у претходној фази експликације модела. Но, читаоца ипак мора да приметити да, упркос овој критичкој примедби, поступак сукцесивне конкретизације модела тиме није доведен у питање.

Економски модел који излаже Л. П. Евстигнеева није субјективистички: иако његову битну компоненту чини постојање различитих интереса — који нису, нити могу бити у потпуној хармонији — они се као потребе, дакле, друштвено релевантна испољавања, узајамно више не искључују.

При дефинисању потреба аутор не полази од субјекта, већ од њихове објективне природе. Претпоставке потреба нису антрополошке, већ системско-организационе, и, мада не постоје без субјеката који их имају, оне постоје ван тих субјеката. „Потребе су категорије које изражавају материјалне претпоставке живота социјалистичког друштва, које су настале у друштвеној производњи и које се квалитативно усклађују у потрошњи друштвеног производа.“ (ст. 68). Другим речима, без обзира што су интереси различити, они се непротивречно испољавају пошто у државно-

својинском моделу само интереси који проистичу из производње и служе развоју прозиводних снага, добијају, путем система расподеле, друштвену афирмацију и постају потребе.

Читалац мора да констатује да овако гледање на потребе није општеприхваћено ни у савременој совјетској, нити уопште марксистичкој литератури, мада није ни усамљено. Наводимо, примера ради, да они економисти који у тумачењу основног економског закона социјализма, закона све потпунијег задовољења потреба, инсистирају на антрополошкој основи потреба, покушавају да конструисањем апстрактног, рационалног економског субјективитета нађу социјалну основу која ће афирмисати друштвено прихватљиве односно објективне потребе. С. С. Шаталин („Економика и математички методи”, т. VI, Москва 1970) у жељи да потребе дефинише и објективно и да их истовремено не одвоји од субјеката — њихових ималаца, а да не дозволи њихову волунтаристичко и стихијско појављивање, сматра да све потребе потичу од општег друштвеног субјекта. Када се ово тврђење супротстави стварној друштвеној пракси немислено следи да је тај друштвени центар, у ствари, плански орган.

До истог крајњег исходашта Евстигнеева долази непосредније, без вештачких и нестварних конструкција. Њен модел је логичнији и конзистентнији, али је и његов кључни беоцуг прихватљив само у кругу датих претпоставки. Стога би свака дискусија о моделу, која не би у центру имала питање избора претпоставки модела, била научно некоректна.

Сматрамо да је најбитније од свих претпостављених тврђења оно којим се развој производних снага сматра највишим друштвеним циљем развоја социјалистичког друштва. Аутор је могао да прихвати и хибридно претпоставку — да инсистира на закону што већег задовољавања потреба, али је ова претпоставка логички одржива само уколико се потребе изводе из производње и сматрају изразом објективних технолошких веза у људској свести (овде постоји још једна имплицитна претпоставка: да се правац технолошког развоја не мења, да се структура потреба у личној потрошњи не мења квалитативно, него само квантитативно, тако да веће задовољавање потреба захтева само већу производњу добара).

Пред собом имамо сукоб два алтернативна, највиша циља — антрополошког и технолошког, па и одговарајућих поимања потреба. Наш читалац себи, вероватно, не би ни постављао алтернативу или — или, али у совјетској литератури доминира други одговор. И. А. П. Евстигнеева се опредељује за њега, јасно објашњавајући свој модел. Читаоцу остаје да, заузме став не о самом моделу него о претпоставкама на којима он почива, а које нису превасходно економске.

Након утврђивања места потрошње и њене условљености другим деловима друштвеног система, аутор прилази овоме комплексу аналитички, покушавајући да пронађе посебне, специфичне законитости појавних облика потрошње у социјализму (према економској намени производа): производне и личне.

Полазећи од врло занимљивих тврђења — које је потпуно у складу са претпоставкама модела — да потребе производне потрошње произилазе из технолошке супериорности нових решења, односно употребних вредности нових производа, које изводе из равнотеже постојећих систем производних фактора, друштво може да прихвати само оне интересе основних привредних субјеката који изражавају њихову тежњу за успостављање бољих, у крајњој линији просечних услова производње (ст. 101). Из тога произилази да се потребе производне потрошње валоризују у функцији одговарајућег друштвеног показатеља ефикасности привређивања.

Читаоцу није, додуше, сасвим јасно у ком је моменту излагања модела унета претпоставка о идентичности натуралних и друштвених (робних) карактеристика процеса производње, али је она присутна. У стварности, међутим, уштеда живог и минулог рада у друштвеним размерама доводи до повећања вредности друштвеног производа, али то не мора

да буде случај у сваком појединачном процесу микро нивоа. Још конкретније, максимализација у вредносном и натуралном смислу се реално не поклапа, нити се поклапа у микро и макро димензијама.

С обзиром на ово тврђење, основним привредним субјектима се показатељ средње ефикасности не појављује као економски (ендогено), већ као претежно егзогено, политички одређен критериј. То је норма, норма ефикасности, а не објективна економска последица организовања производних процеса у условима издиференциране привреде. Са друге стране, ова норма је друштвена реалност и објективно постоји на макро плану, постоји на исти начин на који постоји једна економским законом установљена норма (на пример, профитна стопа), иако иза прве стоје потребе које плански орган само формулише. Из тога закључујемо да аутор, упркос својих напора да утврди постојање интереса на нивоима основних привредних субјеката који се филтрирају кроз критериј норме ефикасности, *implicite* прихвата изведени карактер ових интереса. Интереси основних привредних субјеката у сфери производне потрошње су тако потчињени технолошким интересима читавог друштва. За ове субјекте веза између технолошки дефинисаних утрошака и њихове вредности није непосредна (због система примарне расподеле), па се читаоцу не чини сасвим оправдано инсистирање на постојању микро интереса тамо где оно није несумњиво.

Сматрамо да би овај део модела потрошње у социјализму био много конзистентнији да аутор није пошао од утисака стечених на основу маргиналистичког приступа, наиме, логиком питања како се манифестују промене у технолошком саставу чинилаца на положај предузећа у грани, дакле, питања инвестиционе потрошње. Инсистирањем на атрибуту „проширена“ репродукција, аутор подсвесно занемарује питања репродукције, дакле, репродукционе потрошње. Овај корелира, извесно, један одређени интерес да се не смањи обим репродукције у оквиру основног привредног субјекта, јер се тако погоршава његов друштвено-економски положај. Развој производних снага није пука жеља да се производи више, него је израз и последица структуралних односа друштвене репродукције, он је, дакле, објективан колико и субјективно условљен и обратно.

Будући да се у совјетском класичном моделу ефекат погрешних решења на нивоу предузећа не манифестује у вредносним категоријама, рационална организација привредног живота захтева да се различита решења прикажу помоћу релативних дистанци од друштвено прихваћених натуралних пропорција — трошкова производње — а то је норма ефикасности. Ово решење је, чини нам се, логичнији израз датих премиса, али захтева елиминисање из модела којег нам аутор предлаже — елемената робних односа. Будући да се то не жели, отвара се један круг питања на које, по нашем мишљењу, одговор није доречен.

Аутор се опредељује за стопу ефективности M/K (добијену односом стопе вишка производа и капиталне опремљености рада), што је прихваћив резултат многобројних дискусија око нормалне цене примарне расподеле, дискусије које су вођене у СССР нарочито шездесетих година. Ова стопа ефикасности је народнопривредни критериј ефикасности и стога није непосредно, основном привредном субјекту примерно понашање. M/J је просечна величина различита од стварног поимања индивидуалног економског амбијента привредног субјекта, али се овај јаз премощује планско-политичком проценом. Потреба у сфери производне потрошње има, дакле, објективну основу дату условима индивидуалне репродукције појединих производних субјеката, али се свест о тој објективној потреби стиче на марко нивоу, и ова се селекционишући индивидуалне интересе, опредмеђује у потреби, у друштвено признатој категорији.

Личне потребе аутор не супротставља производним, јер у моделу субјекти и немају алтернативу: акумулација или лична потрошња. Оправдано се инсистира на критици оних схватања личне потрошње — па и потреба — које детерминанте налазе у историјским околностима датог

друштва (функционалистички приступ), а не у односима производње. При томе аутор, ипак, истиче аутономни карактер личне потрошње. А. П. Евстигнеева не полази од личних потреба, али оправдано указује на чињеницу да је постојање тих потреба у биолошкој природи човека и да оне узрокују и чине неизбежним укључивање потрошача — произвођача у неки од друштвено организованих процеса производње путем једног од облана друштвено издиференцираних радова (ст. 116). Радници мотивисани својим индивидуалним потребама, улазе у основне привредне субјекте и у њима организују процес производње, оријентишући производњу потрошњу на основу друштвено усвојене норме ефикасности.

„Овде је најважније то да на потрошњи лежи задатак припреме човека као друштвене радне снаге.” — каже даље аутор (ст. 117). Потрошња културних и других добара непосредно је потчињена овом циљу — континуитету проширене репродукције. Управо је потрошња духовних производа она најспецифичнија карактеристика процеса формирања личних потреба у социјализму. Готово је непотребно истицање ауторовог става да ове творевине — културна достигнућа — у социјализму имају један специфични, политички и идејно јасно опредељени профил.

Лична потрошња материјалних добара је, даље, и физички и материјални основ формирања личних потреба, па и духовних. Из различитих обима потрошње материјалних добара произилазе и такозване „престижне” (остентативне) потребе. Духовна и материјална компонента су у функционалној, али и у каузалној вези (ст. 120). Цео комплекс личне потрошње, у оквирима социјалистичког начина живљења, претпоставља одређени тип оптимизације који обухвата материјалну и нематеријалну сферу друштвеног рада у условима проширене репродукције (ст. 134).

Чини нам се да је у овом контексту аутор најдаље отишао од логике робних односа, у односу на коју, иначе, није искључив. Изглед више за настанак резерви у читаоца представља чињеница да совјетска теорија није никада (осим у периоду ратног комунизма) оспоравала робни карактер средстава за живот, као ни њихову тржишну алокацију.

Лична потрошња — као и производна-јесте одређена производња, али је и одређена производњом, и одбацавање супротног приступа је логична последица усвојених претпоставки. Инсистирање на постојању двају категорија потреба у сфери личне потрошње, без разликовања друштвених односа, као и без разликовања степена условљености једног или другог комплекса овима, своди стварни садржај диференцијације на основне потребе и потребе стандарда на неколико стереотипних и механичких одредница. Уколико, међутим, односи потрошње поводом једних и других добара нису различити, онда њихова квантификација захтева изједначавање оба нивоа потрошње било у робном било у неробном облику. Аутор, на крају, то и чини, инсистирајући на натуралном дефинисању потрошње. Друштвени односи у васпитању, образовању, задовољавању духовних потреба често уопште нису економски, а уколико и јесу, њихова аналитичка равна није иста као и потреба за материјалним добрима. Стога ове потребе имају и другачији облик друштвеног одређивања. То није само разликовање „материјалне производње и нематеријалне сфере” (ст. 136), већ су и две различите врсте потребе. (Примећујемо да је аутономија духовних потреба већа од релативне независности личне потрошње). Закључујемо, стога да је несумњив допринос аутора који чини својим захтевом да се потребе члана социјалистичког друштва не сведу на круг материјалних потреба, али тада немојмо говорити о личној потрошњи, већ о животном стандарду.

Одговор на питање које би нас посебно интересовало — да ли је и како одређен обим личне потрошње — налази се на следећим странама. Друштвено признање личних интереса који се опосредују потребама исти је као и у производне потрошње: и лична потрошња је изведена из потреба развоја производних снага. Извесну тешкоћу читаоцу представља покушај да верификује закључак који следи, а то је тврђење да

циљни садржај човекове активности представља сама та активност, а не производ, што би одговарало емпиричким сазнањима. Но упркос ове препреке, закључак је конзеквентан из базичних премиса друштвеног модела.

Најзад, када је Торстен Веблен први употребио термин „conspicuous consumption” (престижна потрошња), имао је у виду одређени несклад (тако то ми, барем разумемо) између употребне и прометне вредности једног добра. У условима о којима говори Л. П. Евстигнеева, у којима прометна вредност није дијалектички израз друштвених односа, било би нам логичније дефинисање ове појаве у социјализму путем одсуства комплементарности материјалне и духовне потребе у корист материјалне, а не сам виши ниво потрошње, уколико су ове две у складу. Овоме питању у књизи, додуше, није посвећена већа пажња и поменуто је само периферно, али, на жалост, оно није периферно и у друштвеној и политичкој пракси социјалистичког друштва.

II

Други део ове интересантне монографије носи наслов „Потребе у развијеном социјалистичком друштву”, а ближе третира питања везе државне својине и структуре потреба, ефикасности и благостања и узajамног упоређивања потреба.

Основне категорије субјеката у друштвено-економском животу социјалистичког друштва јесу друштвена заједница, производни колектив и појединац. Посебност субјеката је израз различитих обима и квалитета њиховог економског интереса, а управо је економски карактер ових различитих интереса основ њиховог појављивања у лику привредног субјекта.

Сам интерес је двоструко одређен: с једне стране, економском нужношћу (што представља оспољени израз развоја производних снага), са друге, карактеристикама својине, дакле, јединственим типом социјалистичких производних односа.

Само друштво се појављује као један систем, јединствени, радни колектив у којег се друштвена подела рада јавља као процес који тече независно од унутрашње структуре рада. Укупни друштвени производ такве кооперације је јединствени материјални извор свих доходака у друштву, тако да функције субјеката као учесника у присвајању почивају на његовим функцијама у раду (ст. 142). Стога се у овим оквирима не може утврдити приоритет једног типа потрошње, пошто јединственост потреба изражава функције друштва као субјекта производне и непроизводне потрошње. Систем потреба је у функцији степена друштвено-економске развијености, а будући да је систем, у његовој структури наилазимо на хијерархију потреба.

Потребе на нивоу друштва су израз интереса који су индиферентни с обзиром на конкретне облике рада у друштвеној подели рада, али интереси појединаца и колектива нису — они су функција њихових индивидуализованих, специјализованих активности. Најзад, појединац формира своје потребе само као претпоставке личне, а не и производне потрошње, будући да сам није субјект друштвене поделе рада (јер је делатност колективног карактера).

Лични интерес повезује појединце у специјализовану радну организацију, а колективни даје квалитет структурне компоненте социјалистичке поделе рада.

Средњи ниво интереса — предузеће — логички је изведено из личности, нивоа индивидуа, али га аутор излажући систем (што значи да његов интерес потчињава другоме) изводи из друштва, будући да је оно извршило првобитно улагање средстава у предузеће. Предузеће је зато само функционални део друштва, целине, објект својине који је у рукама друштва — државе.

Интереси предузећа се испољавају кроз робни облик, али је овај само израз локализације економских интереса, дакле форме, а не суштинске осамостаљености привредног субјекта, односно самосталности у процесу доношења одлука. Предузеће у савременом друштву (социјализму и даље постоји због његове структурираности, али робни елементи његове самосталности нестају како нестаје друштвено-економска неједнакост рада (умни и физички и друго). Одатле, још једном, произилази изведени и привремени карактер његових интереса у односу на интересе друштвене заједнице. Будући да робна привреда још увек постоји (ст. 146), то интереси предузећа изражавају друштвену сложеност, али и (захваљујући и државној својини) јединственост.

Компетенције трију интереса су израз конкуренција циљева: појединац се репродукује личном потрошњом и жели да је оствари у што већем обиму; његов је циљ материјално благостање. Колективни интерес је посреднички — он се јавља на бази технолошких потреба производње у смислу одређене, издиференциране делатности и оспољује се у производној потрошњи. Циљ у овом случају није благостање, већ одређени друштвени критериј ефикасности, будући да је овај друштвени и институционални услов репродукције. Најзад, општи друштвени интерес такође изражава ове циљеве — с једне стране, максимализацију благостања чиме представља надградњу индивидуалних интереса, али, с друге стране, тежи за остваривање максималне ефикасности средстава у макро размерама. Будући да максимизација ефикасности на микро нивоу није исто што и максимизација на нивоу целог друштва, то се јединственост система изражава у приоритету макро интереса. Читаоцу ово постаје још јасније кад аузме у обзир чињеницу да совјетски плански органи данас више не стимулишу пребацивање у остваривању планских задатака предузећа, јер се тако изазива неравнотежа у планским пропорцијама.

Овој процес тече на следећи начин: у жељи да што брже развије своје производне снаге, друштво предузима одговарајуће инвестиционе подухвате којима се подижу друштвени показатељи производности. У исто време, то изазива структурне неусклађености на нивоу основних привредних субјеката, који се нужно понашају по закону сразмерне расподеле рада. Да би одржали услове равнотеже међу гранама, субјекти теже не максимизацији (из многобројних разлога: наводимо само неједнаке инвестиционе циклусе), већ достизању просечних друштвених величина, односно не индивидуалном, већ сумарном максимизирању производности.

Извесно је да се усклађивање индивидуалних и друштвено-просечних услова производње од стране појединачних привредних субјеката може остварити само уколико се плански показатељи материјално-техничких трошкова изражавају преко одговарајућих робних облика; пошто се доходак предузећа у једном моменту појављује у новчаном облику, он је вредносна основа одређених материјалних захтева, односно потреба. Потребе предузећа су технолошке природе (производна потрошња) а о овоме постоје одговарајући друштвени нормативи утрошка. Поново се, дакле, уочава приоритет друштвеног интереса, централно планског, над парцијалним интересима предузећа, принципа јединствености система над елементима његове диференцијације. Може се, уосталом, рећи да је циљ предузећа да максимизирају свој збирни резултат (друштвени производ), док је интерес друштва да производ буде максималан у смислу највећег расположивог производа за нови репродукциони циклус. Предузеће, дакле, тежи максимизацији ефикасности при стварању одређеног аутпута, док је друштвени интерес постизање највећег степена коришћења инпута, схваћеног као укупни расположиви производ (ст. 179).

Узвешени показатељ ефикасности је M/K . То је, у ствари, дериват стопе M/B , која се у социјалистичком друштву одређена производном снагом рада, односно органским саставом чинилаца K/B ($M/B : K/B := M/K$). Предузећа своје потребе формирају у складу са овим пока-

затељем: при остваривању производне потрошње теже подизању производности рада и снижавању утрошка фондова по јединици производа.

У наставку анализе аутор дефинише свој модел у односу на друге, у совјетској литератури присутне концепције. Уочава се, пре свега, да је централно питање око којег се изграђује теорија потреба и потрошње питање економског оптимума. У литератури су заступљена различита схватања економског оптимума, која се, у суштини, разликују по томе какав је међусобно утицај трију основних нивоа формирања интереса у социјализму: нивоа друштвене заједнице, основних привредних субјеката и појединаца. Прва два нивоа се могу још посматрати као амбијенти друштвено-економске и материјално — производне оптимализације, због чега се често и конфронтирају. Њихови одговарајући економски изрази су благостање и ефикасност. Механички приступи којима се тежи задовољавању само једног од ових мотива, односно потчињавању једнога другог, третирају проблем као питање максималног задовољавања једног интереса. Поборници концепције дефинисања потреба почев од макро нивоа сматрају оптималном „нормативну структуру која служи реализовању циљне функције економике"... „Најважнији је фактор оптимализације друштвена корисност, која се обично објашњава као механизам прилагођавања структуре потреба (и структуре производње) привредних јединица главном друштвеном циљу" (ст. 210).

Супротна схватања инсистирају на приоритету материјалних односа у производњи који одређујући утичу и на односе међу људима. Мноштво ових односа је основ за наставак вишеструких циљева који у друштву налазе компромисна решења. Аутор примећује да ова теорија, као и њој сличне, инсистира на технолошком аспекту поделе рада, испитујући производност производних фактора као свој главни циљ, дефинишу норму ефикасности натурално, а не вредносно (ст. 200). Ово је парадоксално с обзиром да се структура нивоа привредних јединица остварује системом примарне расподеле (ст. 201), који треба да има робни карактер.

Оно што је заједничко овим теоријама управо је оно што им је појавно различито. Обе инсистирају на супротстављању друштвеног карактера односа производње техничко-технолошким пропорцијама и квантитативним односима, али једна у корист првог, потоња у корист другог. А. П. Евстигнеева инсистира на томе да се ниједан од два типа односа не може сматрати битнијим (ст. 211) — ефикасност и благостање су видови истог циља. Проблеми на које ове теорије дају парцијална решења су општи проблеми и утицај њихов на привредни живот омогућава привредној пракси схватања праве суштине расподеле у социјализму. Концепција благостања је својом заснованошћу на неробном, концепција ефикасности заснованошћу на робном моделу производних односа, свака са своје стране, онемогућава одређивање правог места вредности у процесу формирања потреба.

Аутор ову главу завршава врло јасним опредељењем: у алтернативи коју му други намећу, а то је избор између кључних питања „како" (теорија ефикасности) и „шта" (теорија благостања), он се опредељује за скупи критериј „и како и шта" (ст. 225).

Теорија потреба мора да, поред одговора на питање шта потребе садрже, да одговор и на питање какав је међусобни однос потреба. Најједноставније је однос између потреба изложити као однос њихових облика економског испољавања — преко цена. Без амбиција да се упусти у сложена питања теорије цена у социјализму, аутор наводи неколико савремених совјетских схватања о ценама. Полази од концепције (Х. Ј. Петракова) по којој је цена садржински опредељена са два елемента: односно остварене стопе ефикасности према планској структури утрошка фондова, с једне стране, и односима понуде и потражње, са друге. Друга концепција почива на тврђењу (В. А. Волконски) да је цена израз равнотеже, а њена функција је сразмера расподеле фактора. Трећа концепција

(В. Н. Черковец) изједначава однос вредности са друштвеном корисношћу. У суштини, ово схватање третира планске везе као натуралне, а директне, робне, сматра изузетним. Најзад, четврта концепција (А. Г. Аганбегјан и А. Г. Гренберг) питања вредности и цене не решава у макро размерама, већ инсистира на одговарајућој (ценовној) форми и вредносном садржају сваке јединице производа, чиме се, у ствари, инсистира на примени норми ефикасности путем уштеде рада.

Вредносни аспект потреба представља категорију неодвојиву од предмета, ствари, из чега следи да се у социјализму сва питања економског раста а која имају карактер натуралних показатеља, манифестују и као вредносне величине. Реципрочно, сваки појединачни облик рада у социјализму претпоставља поклапање предметне структуре са вредносним саставом друштвеног производа. Само у таквим условима имамо равнотежу у структури друштвеног производа, односно такву материјалну структуру која обезбеђује претпоставке проширене репродукције.

Пошто се привредни живот састоји у неравномерном развоју различитих делова економске структуре, а његова је општа одлика пораст производности рада, то се друштвено-економске специфичности социјализма нужно јављају као вредносне мере, као мере којима се изражава уштеда рада, што доводи, најпре, до нарушавања равнотеже, а затим до неког новог нивоа равнотеже. Тако се потребе производне потрошње изражавају преко вредносних норми M/K , а потребе личне потрошње односом M/V . Потребе имају свој вредносни садржај због чињенице да оне не постоје ван друштвене репродукције, а пошто она нема само техничко-технолошке већ и вредносне димензије, и потребе се јављају на оба начина.

У развијеном социјализму натурални садржај потреба је одређен односима друштвене репродукције, и то проширене, а у крајњој линији максимизацији благостања. Економски садржај овог процеса је стабилан и уравнотежени раст праћен смањењем утрошка фондова и живог рада. Извесно је да тај раст није тако равномеран, и управо је високо развијено друштво, у коме је друштвени карактер рада широко афирмисан, веома осетљиво на диспропорције у својем развоју. Стога је нужно формирање одговарајућих вредносних показатеља, специфичних за социјалистичку привреду, којима се процес уједначавања објективизира.

— — —

Пошто склопи корице ове интересантне књиге, читаоцу се намеће оцена да пред собом има оригинално дело високог професионалног домета, које је настало, додуше, у специфичним економским приликама и због тога изложено мноштву ограничења, али дело које, без сумње, инспирише. Наш читалац постаје још свеснији одсуства оваквог или сличних покушаја да у оквирима социјалистичког самоуправног привредног система нађемо и дефинишемо његове објективне и субјективне детерминанте. А. П. Евстигнеева је много учинила да спадне једна маска коју догматичари обично стављају на уџбеничку економску литературу о социјализму — маска-идиличности, механичког јединства. Ми видимо, додуше у свету економских категорија, друштвене интересе, сукобе, ауторитет. Стога нам ова књига даје драгоцене информације о систему који доживљава врло озбиљне промене, и омогућава нам да сагледамо њихов могући правац.

Мр Светислав Таборши